

Inleiding

Belgische historiografie en verbeelding over het koloniale verleden¹

HEIN VANHEE

licentiaat in de kunstwetenschappen (etnische kunst) – Universiteit Gent

M.A. in de antropologie – University of East Anglia (UK)

doctorandus in de geschiedenis – Universiteit Gent

GEERT CASTRYCK

licentiaat in de geschiedenis – Universiteit Gent

licentiaat in de Oosterse talen en culturen (islam-jodendom) – Universiteit Gent

assistent geschiedenis van Afrika – Universiteit Gent

Het is opvallend hoe vaak Afrika de laatste tijd opduikt in zowel de Vlaamse en Franstalige populaire media in België, als in de bredere publieke ruimte. Parlementaire onderzoekscommissies, openlijke liefdesverklaringen van politici en journalisten, topconferenties in Cairo, Durban, Johannesburg, ..., maar ook podia op talloze muziektfestivals, theaterstukken, hedendaagse kunst, enz. zijn hiervan enkele in het oog springende voorbeelden. Deze aandacht valt op omdat ze nieuw is. Lange tijd is er immers bijzonder weinig aandacht besteed aan 'het donkere continent'.

Met een zeker optimisme stellen we ook een nieuwe interesse vast voor de Afrikaanse geschiedenis in het algemeen en voor het koloniale verleden in het bijzonder. Met het stuk gemeenschappelijke geschiedenis van volgende landen als centraal thema, is een nieuw publiek debat ontstaan over de relaties tussen enerzijds België en anderzijds Kongo, Rwanda en Burundi.

In deze inleiding stellen we de vraag wat de bijdrage van historici is tot deze *revival* en tot dit debat. Om op deze vraag een aanzet tot antwoord te geven, hebben we in dit nummer een aantal artikels gebundeld, die illustratief zijn voor de veelheid aan onderwerpen en benaderingen in het historisch onderzoek over Afrika en het koloniale verleden aan Belgische universiteiten. De bijdragen werden geselecteerd op basis van hun interne coherentie en argumentatie en/of op basis van hun vermeende representativiteit voor bepaalde invalshoeken in de Belgische Afrika-historiografie. Als logisch gevolg van deze bewust brede selectiecriteria, hebben de bijdragen –

¹ Enkele ideeën uit deze inleiding werden door Hein Vanhee gepresenteerd op de BVNG-Dag van de Nieuwste Geschiedenis, Brussel, FUSL, 27 april 2002.

paradoxaal genoeg – als gemeenschappelijk kenmerk dat ze fundamenteel van elkaar verschillen.

Als inleiding en commentaar op deze bundel maken we een kritische reflectie over de populaire representaties van het koloniale verleden, de academische historiografie over dit verleden, en de wisselwerking tussen beide. Hoe manifesteert de nieuwe aandacht zich en in welke mate worden deze representaties geïnformeerd door de bevindingen van historici en sociale wetenschappers?

In een recente kritiek op het discours van Afrikanen over hun verleden schrijft Achille Mbembe (2002, 53) dat de gangbare termen en concepten telkens opnieuw op een polemische manier worden gerecycleerd in plaats van onderworpen aan een meer fundamentele historische of filosofische kritiek. We zullen aantonen dat dezelfde opmerking geldt voor het publieke debat over het koloniale verleden in België. Een verklaring hiervoor vinden we onder andere in de Belgische traditie van historiografie over Kongo, zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin.

Als slot van deze inleiding zullen we kort enkele nieuwe perspectieven voor onderzoek bespreken, die ons in staat moeten stellen de traditionele benaderingen te herdenken of aan te vullen en zodoende tot een beter begrip van het koloniale verleden te komen.

1. HET BELGISCH HISTORISCH BEWUSTZIJN OVER HET KOLONIALE KONGO

De protocollaire toespraak van koning Boudewijn en de onaangekondigde toespraak van premier Lumumba, die op 30 juni 1960 de onafhankelijkheidsviering van Kongo het gewenste gewicht moesten geven, behoren allicht tot de best gekende teksten uit de geschiedenis van de dekolonisatie van Afrika. Om het historisch belang van die dag te onderstrepen, werd door beide sprekers uitvoerig verwezen naar ontwikkelingen uit het recente verleden van Kongo. De respectieve voorstellingen van dit verleden verschilden echter in de meest absolute zin. De paternalistische toespraak van Boudewijn werd een lange opsomming van alle fantastische zaken die de Belgen in Kongo hadden verwezenlijkt, terwijl Lumumba het beeld opriep van een heroïsche en victorieuze strijd van Kongolezen tegen het kolonialisme, tegen de onmenselijke onderdrukking die nu definitief tot het verleden behoorde. Volgens Stengers (1989, 269) moeten beide toespraken in de eerste plaats begrepen worden als projecties van de psychologische noden van enerzijds

kolonistoren en anderzijds gekoloniseerden op dat moment. Allicht zal iedereen het hierover wel eens zijn, maar over de mate waarin deze representaties een grond van waarheid vinden in het 75-jarig bestaan van de kolonie, bestond en bestaat nog steeds een grote onenigheid. Na meer dan veertig jaar onderzoek en reflectie over imperialisme en kolonialisme blijven de twee tegengestelde visies uit 1960 vandaag ongenueanceerd aanwezig in de Belgische verbeelding over Kongo.

De voorstelling van het prekoloniale Afrika als een lege doos die door de nobele arbeid van België's beste krachten werd gevuld met de weldoende geschenken van de beschaving en de modernisering, blijft op verschillende plaatsen prominent aanwezig. Voorbeelden hiervan kunnen gemakkelijk gevonden worden in de nieuwsbrieven en contactbladen van de talrijke Belgische verenigingen van oud-kolonialen. De webstek van de koepel van deze verenigingen biedt sinds kort een soort historisch manifest aan van Belgen die voor en na de onafhankelijkheid zelf in Kongo actief geweest zijn.² De openingspagina somt zelfverzekerd een aantal positieve verwezenlijkingen op van de Belgen in Kongo: scholen, hospitalen, autowegen, spoorwegen, luchthavens, een bloeiende agro-industrie, etc. De eindbalans van het kolonialisme was volgens de anonieme auteurs zonder meer positief, al beseffen ze wel dat ze met deze stelling vandaag een minderheidspositie innemen. Verhalen over discriminatie, dwangarbeid en repressie worden gerelativeerd, geminimaliseerd of gewoonweg ontkend. Het hoogtepunt van deze ingebeelde noodzaak tot zelfverdediging is een repliek op het discours van Lumumba van 30 juni 1960, waarbij systematisch elke uitspraak wordt ontkend of omgekeerd. Ook Adam Hochschild's *King Leopold's Ghost* (1998) oogstte uit dezelfde hoek een storm van protest. Occasioneel werd het boek zelfs geïnterpreteerd als de voortzetting van de Angelsaksische 'lastercampagne' tegen Leopold II.

Dit beeld van een algemeen positieve impact van het kolonialisme op Afrika vindt men ook op diverse plaatsen in de publieke ruimte terug. Opmerkelijke voorbeelden hiervan zijn het 'Musée africain de Namur' (Arnaut, 2001) en het Koninklijk Museum voor Midden Afrika van Tervuren. Na decennia van kritiek en mislukte pogingen tot actualisering van de permanente opstellingen blijft deze laatste instelling in wezen een karikaturaal anachronisme van het Belgisch kolonialisme.

De radicaal tegenovergestelde visie lijkt in de laatste jaren dominant geworden in de Belgische publieke opinie. Volgens dit al even karikaturale verhaal begon de kolonisatie met een genocide van 10 miljoen Kongolezen,

². "Textes proposés par l'Union Royale Belge pour les Pays d'Outre-Mer (UROME)", <http://www.urome.be/>, 2001 (12/09/2002).

uitgevoerd onder auspiciën van Leopold II, die vandaag in een adem genoemd wordt met Adolf Hitler of Pol Pot. Getuige van het koloniale schrikbewind zijn de alom gekende foto's van Kongolezen met afgehakte handen, die vorig jaar opnieuw voor beroering zorgden in de wandelgangen van de VN-Conferentie tegen Racisme in Durban. De periode van het eigenlijke Belgisch Kongo (1908-1960) is bij het breder publiek grotendeels *terra incognita*, maar de dekolonisatie spreekt wel opnieuw tot de verbeelding. Vooral sinds het boek van Ludo De Witte (1999) en de film van Raoul Peck (2000) bestaat hierover een vrij breed ongenoegen, met als centraal thema de Belgische medeverantwoordelijkheid voor de moord op Lumumba.

Kenmerkend voor de populaire veroordeling van het kolonialisme is dat die zich exclusief toespitst op enerzijds de beginperiode en anderzijds de gebeurtenissen rond 1960. Een ander kenmerk van dit discours is dat het vandaag bij diverse groepen in de Belgische samenleving opduikt, waardoor het moeilijk precies te lokaliseren is. We wagen ons toch aan enkele recente voorbeelden. In 2000 werd "COBELCO" opgestart, een webstek gewijd aan de geschiedenis van de Belgische kolonisatie van Kongo.³ De site concentreert zich vooral op de wandaden ten tijde van de Onafhankelijke Kongostaat en biedt naast een discussieforum en enkele interviews, ook teksten van de onderzoekscommissie van 1904 over de misbruiken van de rubberexploitatie. Ook in twee recente en succesvolle theaterproducties werden aspecten van het koloniale verleden van België behandeld. In 2000 werd onder leiding van Virginie Jortay door de theatergroep Kuru de controversiële productie "Bruxelles, ville d'Afrique" gerealiseerd, met voorstellingen in Kinshasa, Parijs, Brussel en Namen. De webstek van dit project laat zien hoe op theatrale wijze de brutaliteiten van het kolonialisme voor het voetlicht werden gebracht. De uiteenlopende reacties op dit project, werden eveneens *on line* gepubliceerd.⁴ In februari van dit jaar (2002) kwam dan het stuk "Lumumba-bah!" op de planken. De voorstelling werd door de makers omschreven als "*een stuk over moord, maar ook over mensen die te klein zijn om hun verleden onder ogen te zien*".⁵ Deze uitspraak duidt nog een derde kenmerk aan van het negatieve discours: de overtuiging dat 'de waarheid' over het koloni-

³. Patrick Cloos, "Histoire de la colonisation belge du Congo", <http://www.cobelco.org/>, 2000 (12/09/2002).

⁴. De teksten van dit stuk, naast de recensies die verschenen in de Kongolese en Belgische pers, en een eigen samenvatting van de onmiddellijke reacties uit het publiek, zijn te vinden op de website van Groupe Kuru: <http://www.groupe-kuru.org/> (12/09/2002).

⁵. "Lumumba-bah!" van Nadine Lavern en Sam Bogaerts ging in Belgische première op 08/02/2002; zie De Morgen, 07/02/2002.

ale Kongo steeds angstvallig verborgen werd gehouden. Dit element heeft zich occasioneel als een verwijt aan historici gemanifesteerd.

Kort samengevat stellen we dus vast dat (1) in de laatste jaren in België een nieuwe interesse voor het koloniale verleden lijkt te ontstaan, dat (2) de publieke opinie verdeeld wordt door tegengestelde representaties van de essentie van het kolonialisme en haar impact op de Afrikaanse samenleving, en dat (3) deze overeenkomen met de visies die op 30 juni 1960, tijdens de Kongolese onafhankelijkheidsviering, botsten.

Het publieke debat over het koloniale verleden staat met andere woorden voor een zekere impasse. De volgende twee opmerkingen kunnen dit verduidelijken.

Ten eerste is het opvallend hoezeer de twee tegengestelde interpretaties van het koloniale verleden elkaar in stand houden en versterken doorheen directe of indirecte confrontatie. Aan de ene kant spitst het discours van de oud-kolonialen zich bijvoorbeeld toe op het afslaan van – al dan niet ingebeeld – aanvallen door 'anti-kolonialen'. Anderzijds blijkt uit de manier waarop de boze reacties op het theaterstuk "Bruxelles, ville d'Afrique" *on line* werden geafficheerd, een zelfgenoegzaamheid die ingegeven lijkt door het geloof in een absolute morele superioriteit. De reactie van een oud-koloniaal, waarin de makers van het stuk "*une bande de dégénérés*" werden genoemd, werd zelfs triomfantelijk in de vorm van een scan op hun webstek gereproduceerd. De continuïteit van dit dovemansgesprek berust nauwelijks op de resultaten van nieuw onderzoek, die de respectieve stellingen eventueel beter zouden kunnen onderbouwen. De onderliggende motivaties die deze polemiek in stand houden, lijken overigens niet ingegeven door een bezorgdheid om een 'correcte' representatie van het koloniale verleden. De angst voor de etiketten van hetzij "goedprater", hetzij "dégénéré", of integendeel het kokerteren met deze etiketten, laten weinig ruimte voor nuance.

Ten tweede steunen zowel de positieve als de negatieve beoordelingen, ondanks hun ogenschijnlijke onverenigbaarheid, vaak op dezelfde ethnocentrische preconcepties over Afrikaanse samenlevingen. In essentie gaan deze terug op ideeënconstructies die sinds de zeventiende eeuw kenmerkend zijn voor wat Marshall Sahlins de "westerse kosmologie van het kapitalisme" noemt (Sahlins, 1988). Dit wereldbeeld wordt gekenmerkt door een metavisie op de geschiedenis, die stelt dat deze bestaat uit de progressieve integratie van niet-westerse samenlevingen in het kapitalistische wereld-systeem. Deze beweging wordt voorgesteld als een eenrichtingsverkeer van de materiële producten van westerse industrie en technologische ontwikkeling, vergezeld van westerse kennisverwerving, ideologie en religie, vanuit het westen naar de rest van de wereld. Voor Afrikaanse samenlevingen die, naar men dacht,

zichzelf voortdurend reproduceerden volgens stugge tradities, markeerde het begin van deze beweging ook het begin van hun geschiedenis. De finaliteit van deze geschiedenis zou dan bestaan in hun promotie op de westerse evolutionaire ladder. Men ging ervan uit dat de cultuurconfrontatie als resultaat zou hebben dat Afrikanen zich zo snel mogelijk de superieure producten en technologieën van het westen eigen zouden willen maken, waarna traditionele gebruiken en opvattingen uiteindelijk automatisch zouden verdwijnen. Dit wereldbeeld – dat grotendeels intact is gebleven – blijft onze perceptie van gebeurtenissen en ontwikkelingen in Afrika conditioneren en structureren, en bepaalt ook de visies op het koloniale verleden.

Dit is het duidelijkst in het discours van oud-kolonialen. Conform de 18de-eeuwse opvatting dat het "beschavingspeil" van een land het best gemeten wordt aan haar materieel-technologische ontwikkeling, bestaat vooral bij hen de overtuiging dat er *in den beginne* niets was, en dat alles werd opgebouwd door het genie van de kolonisatie. De categorieën waarin de eigentijdse geschiedenis van Afrika vervolgens het best wordt beschreven, zijn die van "adaptatie" en "modernisering". Op die plaatsen waar deze "adaptatie" onvolledig is of tergend traag schijnt te verlopen, worden vaak impliciet racistische verklaringen naar voren geschoven. Deze opvattingen gaan uit van de overtuiging dat de eigen normen en levenswijze als absoluut referentiekader gelden en dat elke afwijking van dit ideaal per definitie inferieur is.

Gelijkaardige ethnocentrische preconcepties liggen echter evenzeer aan de basis van radicaal negatieve evaluaties van het kolonialisme. In dit discours manifesteert zich de mythische figuur van de Afrikaan die in een geromantiseerde verbondenheid en evenwicht met de natuur en zijn medemens leefde binnen kleinschalige samenlevingen, meestal "stammen" genoemd. Dit evenwicht werd brutaal verstoord door de koloniale bezetting, met een onherstelbaar trauma als gevolg. Ook deze voorstelling berust meer op een vooringenomen projectie van westerse idealen dan op onderzoek of kennis van Afrikaanse samenlevingen.

2. DE BELGISCHE HISTORIOGRAFIE OVER HET KOLONIALE KONGO

Hoewel voorgaande opmerkingen in de eerste plaats betrekking hebben op de populaire verbeelding over het koloniale verleden hoeft het niet te verbazen dat hiervan echo's teruggevonden worden in de (professionele) historiografie.

De relatie tussen historiografie en het publieke debat wordt duidelijk gekenmerkt door een voortdurende wisselwerking. Historici laten zich in de keuze van hun onderwerpen, vaak ook in hun interpretaties, inspireren door thema's die brede kringen van de samenleving bezighouden. Omgekeerd verwijzen bijvoorbeeld de makers van de twee theaterstukken die we eerder vermeldden, in interviews duidelijk naar historiografische werken als de inspiratiebronnen voor hun producties. Dit brengt ons tot de volgende vragen:

Wat is de rol en de verantwoordelijkheid van historici m.b.t. deze gepolemiseerde impasse in het publieke debat over het koloniale verleden? In welke mate nemen historici deel aan dit debat? In welke mate slagen zij er in om het polemische niveau te overstijgen en door publicatie van onderzoeksresultaten het debat beter te informeren?

Het is niet de bedoeling om een volledig overzicht te geven van de Belgische historiografie over Kongo, hoe interessant een retrospectieve in deze context ook zou zijn. We beperken ons hier tot het aanduiden van enkele algemene eigenschappen en significante trends, waarbij we er gemakshalve van uit gaan dat de uitzonderingen de regel bevestigen.

Een eerste kenmerk luidt dat ondanks de aanwezigheid van een aantal eminente Afrika-historici de historische interesse voor Afrika en Kongo in België eerder gering is.⁶ In de jaren 1960 en 1970 speelt de "koloniale kater" daar een belangrijke rol in: de dekolonisatie leidde snel tot een afkeer van de vroegere imperialistische geschiedschrijving, en het was onduidelijk welke de nieuwe relevante onderzoeksvragen konden zijn. Een nootore uitzondering hierop was Jan Vansina, die een leidende rol ging spelen in de ontwikkeling van de discipline van de Afrikaanse geschiedenis. Geïnspireerd door de Britse structureel-functionalistische antropologie, richtte deze tak zich op de geschiedenis van Afrikaanse samenlevingen. Onder de nieuwe methodologische instrumenten die in dit kader ontwikkeld werden, behoren het historisch veldwerk en de studie van orale tradities. Aanvankelijk beantwoordden de onderzoeksvragen nog vooral aan typisch westerse preoccupaties, wat resulteerde in een concentratie op prekoloniale Afrikaanse staatsstructuren en langeafstandshandel (Vansina, 1994, 48, 100). Deze nieuwe school ontwikkelde zich vooral aan de Angelsaksische *academia* en kreeg ondanks het enthousiasme van enkele Belgische historici (vooral Jan Vansina en Jean-Luc Vellut) niet echt voet aan de grond in België.⁷ Wanneer in de jaren 1980

⁶. Symptomatisch is het feit dat heel recent de sectie geschiedenis van de Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen werd afgeschaft.

⁷. Zie vooral het werk van Jean-Luc Vellut (1970; 1972; 1975) en Jan Vansina (1965; 1973; 1978). Na enkele mislukte pogingen om in België een centrum voor Afrikaanse geschiedenis op te richten, week Vansina in 1975 definitief uit naar de Verenigde Staten.

opnieuw meer historici in België zich met Afrika en Kongo gingen bezighouden, werden zij niet meteen bekoord door het nieuwe methodologische instrumentarium van de Afrikaanse geschiedenis.

Een tweede kenmerk van de Belgische historiografie is de concentratie op "de geschiedenis van de Belgische aanwezigheid in Afrika", waarbij afwisselend pioniers, missionarissen, dokters, biologen, etnologen, kunstverzamelaars, socialisten, enz. in de schijnwerpers komen te staan. De keuze hiervoor lijkt in de eerste plaats ingegeven door het feit dat de Belgische archieven een bijzonder rijke documentatie bezitten over deze onderwerpen. Een lastig probleem dat zich hierbij telkens opnieuw aandient, is de vraag naar de historische, politieke en morele implicaties van die "Belgische aanwezigheid".

Een aantal auteurs ontwijkt dit probleem door de geschiedenis van de Belgische aanwezigheid in Afrika te concipiëren als de geschiedenis van het "koloniale avontuur". De aandacht gaat hierbij vooral naar de zogenaamde pioniers en de moeilijke opdrachten waarvoor zij werden geplaatst, terwijl de Afrikaanse samenlevingen in dit soort verhalen slechts dienst doen als decorstukken. De benadering van de geschiedenis als avontuur schept een voldoende grote afstand tot het heden en tot het Afrika van vandaag, dat vragen over de hoedanigheid van koloniale relaties niet aan de orde zijn.

Andere historici hebben de problematisering van koloniale relaties wel in hun analyses geïntegreerd, maar hebben zich in navolging van Stengers (1975) willen onthouden van wat zij beschouwden als "morele oordelen".⁸ Volgens het positivistische credo is de enige moreel correcte houding volgens deze auteurs *de waarheid en niets dan de waarheid* te brengen. Zoals Scagliola (2001, 44) onlangs opmerkte in een artikel over de dekolonisatie van Indonesië, is het echter zo goed als onmogelijk om zich bij de behandeling van thema's als onderdrukking en geweld te onthouden van impliciete noties van moraal en ethiek. Gezien de specifieke woordkeuzes onvermijdelijk persoonlijke visies verraden, is deze positie van 'morele onthouding' uiteindelijk moeilijk houdbaar. Dit neemt niet weg dat deze auteurs door hun positivistische geloof in de kenbaarheid van het verleden vaak onschatbare documentatie bijeengebracht hebben.

Dit laatste geldt eveneens voor een derde groep auteurs, die bewust gekozen heeft om uitgerekend die aspecten uit de koloniale geschiedenis te beschrijven die in die tijd al bijzonder controversieel waren. Het is de verdienste van auteurs als Daniel Vangroenweghe (1985) en oud-diplomaat

⁸ Het werk van Stengers zelf is niet vrij van morele oordelen, over Lumumba bijvoorbeeld: "[à] la Table Ronde, Lumumba, en disant les choses qui étaient, avait parfaitement rendu justice à la Belgique. Le 30 juin, en disant les choses qui n'étaient pas, il se montrait parfaitement injuste" (Stengers, 1989, 269).

Jules Marchal (onder pseudoniem A.M. Delathuy (1985; 1988)), dat zij de wantoestanden van de periode van de Kongo Vrijstaat bij een breder publiek bekend hebben gemaakt en bovendien rijkelijk gedocumenteerd hebben. De terechte kritiek, vooral op het werk van Jules Marchal, is echter dat de koloniale geschiedenis gereduceerd wordt tot een allegorie van gruwel en geweld, met de kolonisatoren als beulen en de Kongolezen als weerloze slachtoffers. Ondanks de unieke documentatie werd het werk van Marchal lange tijd door professionele historici miskend. Niettemin is de impact van dit soort historiografie op het publieke debat intussen aanzienlijk, vooral ook via de publicatie van de historische bestseller *King Leopold's Ghost* (1998) van Adam Hochschild, die uitgebreid bij Jules Marchal te rade is gegaan.

Grosso modo zien we dus drie "antwoorden" op de vraag naar de historische, politieke en morele implicaties van de "Belgische aanwezigheid": ofwel wordt ze niet gesteld, ofwel verklaart men zich onbevoegd, ofwel wordt de veroordeling van koloniale wantoestanden het centrale thema. Op deze manier, door de selectie van de onderzoeksvragen, plaatsen historici zichzelf – vaak ongewild – middenin het polemische debat dat in bredere kringen wordt gevoerd.

Door de keuze van onderwerp en benadering bevinden ook de auteurs in deze bundel zich onvermijdelijk temidden dit spanningsveld.

De meest fundamentele – in de letterlijke betekenis van het woord – bijdrage is "Casement's Congo Diary, one of the so-called *Black Diaries*, was not a forgery" van Daniel Vangroenweghe. Aan de hand van een secuur bronnenkritisch betoog toont hij aan dat de *Black Diaries* van Roger Casement wel degelijk door hemzelf geschreven zijn. Dit bewijs is van belang omdat deze dagboeken een intimiderende rol hebben gespeeld in de marge van het proces waarin Casement ter dood werd veroordeeld.

In "Tabora 1916: de la symbolique d'une victoire" relateert Georges Delpierre het militaire en strategische belang van de slag om Tabora. Dit brengt hem tot de vraag waaraan deze slag haar symbolische waarde ontleend heeft. Waarom werd (en wordt) uitgerekend deze slag een nationaal en koloniaal symbool?

Valérie Geladé vertelt een verhaal van avontuur, maar ook van verveling; van dominantie, maar ook van afhankelijkheid; van technische beheersing, maar ook van tegenslagen en improvisatie. "Les débuts de la navigation à vapeur sur le Haut-Congo (1882-1898)" maakt duidelijk hoe illustratief triviale activiteiten kunnen zijn voor het koloniale leven van elke dag.

"Rwagasore, Uprona en de dekolonisatie van Burundi (1958-1962)" biedt ons een chronologisch overzicht van het woelige dekolonisatieproces van

Burundi. Annelies Kindt laat oud-kolonialen aan het woord over de voorbereiding van de onafhankelijkheid, de rol van de Verenigde Naties, de opkomst van het Burundese nationalisme en de moord op premier Rwagasore.

Op basis van een comparatief en kwantitatief onderzoek naar belastingen, marktprijzen en landbouwproductie in twee gebieden van Belgisch Kongo en Frans Equatoriaal Afrika, gaat Igor Driesmans na op welke manier de koloniale overheid controle probeerde te krijgen over de productie door Afrikaanse boeren. Het feit dat "L'évolution de l'économie marchande des paysans africains de Lisala (Congo belge) et d'Haut-Ogooué (Moyen-Congo) pendant la crise des années trente" zich tegen de achtergrond van de mondiale economische crisis afspeelt, biedt de auteur bovendien de mogelijkheid om na te gaan of en in hoeverre deze samenlevingen geïntegreerd waren in de koloniale economie.

Wat doe je in een samenleving, die gebaseerd is op absolute segregatie en de overtuiging van superioriteit, met mensen die door hun bestaan alleen al de koloniale categorieën contesteren? In "Les ambitions du colonialisme belge pour la 'race mulâtre' (1918-1940)" toont Lissia Jeurissen aan hoe Belgische drukkingsgroepen en politici, over de hoofden van de betrokkenen heen, omgingen met het *échec* van hun koloniaal-rationale ideologie.

Sofie Geschier tenslotte onderwerpt de literair-academische productie over de *Mau Mau* (Kenia) aan een diepgaande analyse. "Het bedwingen van Mau Mau chaos: Outcasts en geletterdheid in academische studies en Mau Mau memoires" reflecteert over macht en symbolisch geweld in "het schrijven over". Het hierboven aangehaalde spanningsveld wordt omgebogen tot: Wat zijn de politieke en morele implicaties van historisch onderzoek?

3. PERSPECTIEVEN VOOR ONDERZOEK VAN HET KOLONIALE VERLEDEN

Om de impasse in de omgang met het koloniale verleden te kunnen doorbreken, reiken we een aantal nieuwe perspectieven aan. Op basis hiervan kunnen we tot een beter begrip komen van het Afrikaanse verleden in het algemeen en van het koloniale verleden in het bijzonder. Centraal in deze perspectieven staat een meer dynamische en holistische benadering van de Afrikaanse samenleving.

De positivistische obsessie met exclusieve en discrete classificaties domineert nog voor een groot deel ons denken en spreken over de wereld, maar

voor een goed begrip van de geschiedenis is het juist van belang de hokjes te doorbreken, en samenlevingen te zien als dynamische constellaties van interagerende groepen en individuen. Zo was ook de koloniale samenleving allerminst gekenmerkt door twee monolithische blokken maar wel door verschillende categorieën van kolonisatoren en gekoloniseerden, waarbij zelfs bepaalde individuen naargelang de situatie als gekoloniseerde of als kolonisor konden optreden (Cooper and Stoler, 1997, 3-11). Een meer holistische en dynamische benadering eist meer aandacht op voor enerzijds de sociale achtergronden, motivaties en verbeelding van de Belgen en Europeanen in Afrika, anderzijds voor de eigen geschiedenis en dynamiek van Afrikaanse samenlevingen, en tenslotte voor de evolutie van dit alles onder invloed van onderlinge confrontaties en interacties.

Binnen een meer dynamische en holistische benadering, vereist ook het lokaliseren en analyseren van bronnen een eigen strategie en methodologie. Hierbij dienen naast de klassieke archiefbronnen, eveneens orale geschiedenissen, bronnen in Afrikaanse talen, de taal zelf, en materiële en fotografische bronnen te worden bestudeerd. Elk van deze bronnen vereist echter een specifieke en vaak complexe aanpak, wat de lat voor de onderzoeker meteen een stuk hoger legt. Daar staat tegenover dat veel van deze bronnen 'levende bronnen' zijn, wat ze bij uitstek geschikt maakt voor een dynamische benadering.

We stellen een viertal mogelijke aandachtspunten voor die het geschetste holistisch en dynamisch perspectief in de praktijk brengen.

Ten eerste is het nodig om de categorieën waarmee de koloniale administratie werkte en de inheemse bevolking controleerde, te onderwerpen aan een nauwkeurig onderzoek. Volgens het constructivisme, dat sinds de jaren 1980 een belangrijke impact heeft op de studie van kolonialismen, dienen termen als 'stam', 'etnie', 'hoofdij', 'inheems gewoonterecht', etc. gedeconstrueerd te worden. Dit betekent dat men nagaat of deze schijnbaar empirische realiteiten niet eerder koloniale 'uitvindingen' waren, die in gebruik kwamen omwille van de bestuurbaarheid (Foucault) van de kolonie. De vraag stelt zich hoe dergelijke hybride ideeënconstructies tot stand kwamen, en hoe door interactie en 'onderhandeling' tussen Afrikanen en kolonisatoren de inhoud en betekenissen ervan voortdurend veranderden (Ranger, 1983; 1993). Zelfs 'taal' als classificatorisch kenmerk van de 'stam' of de 'etnie' blijkt in dit perspectief vaak een product te zijn van de kolonisatie. Studies over de kolonisatie van Afrikaanse talen hebben gewezen op de rol van vooral de missies in de eenmaking en codificatie van

streektaalen, en in de strategische herdefiniëring van de semantische inhoud van bepaalde begrippen (Fabian, 1983).

Ten tweede dienen het Afrikaanse initiatief (*agency*) en de continuïteit van Afrikaanse politieke culturen en economische systemen een centrale plaats te krijgen in de studie van het Afrikaanse verleden. Deze benadering, die centraal staat in de (sub)discipline van de 'historische antropologie', besteedt bijzondere aandacht aan de manier waarop Afrikaanse samenlevingen en individuen indirect mee bepaalden hoe de modellen van koloniale administratie en rechtspraak vorm kregen en op het terrein werden toegepast (of niet toegepast).

Ten derde biedt de studie van dagelijkse routines en handelingen, van rituelen en symbolen, van de organisatie van de publieke ruimte, van situationeel taalgebruik etc. een beter inzicht in hoe de koloniale samenleving werd gemanaged (Pels, 1997, 169). In het verlengde hiervan, is het belangrijk om te onderzoeken hoe door de dagelijkse interacties op het terrein de koloniale hegemonie tot stand kwam en met welke middelen en technieken deze in stand werd gehouden en gereproduceerd (maar ook gecontesteerd).

Tenslotte wijzen we op een recente ontwikkeling binnen het onderzoek over kolonialisme, namelijk de aandacht voor de manier waarop Europeanen in de kolonie 'kolonisatoren' werden. Geconfronteerd met de oude vraag van Césaire (1989 [1950], 11) "*comment la colonisation travaille à déciviliser le colonisateur*", stellen historici de vraag hoe de uitoefening van macht en het al dan niet geïnstitutionaliseerde gebruik van geweld de kolonisatoren 'brutaliseerde'. Welke impact had deze brutalisering op de zelf-perceptie van de kolonisator, en op de vorming van koloniale culturen, respectievelijk in de kolonie en in metropool? (Smith, 1994, 387-88).

4. BESLUIT

Op een directe of indirecte manier heeft het onderzoek van Belgische historici de tegengestelde visies in het publieke debat over het koloniale verleden eerder versterkt dan gerelativeerd. Een van de redenen daarvoor lijkt ons de al te eenzijdige concentratie op het verhaal van de Belgen in Kongo, waardoor historici vaak verstrikt geraakten in de gangbare polemische discussies, en er niet in slaagden door een beter begrip van de dynamiek van koloniale samenlevingen het publieke debat tot een hoger niveau op te tillen.

Onderzoek op basis van de hierboven voorgestelde meer holistische en dynamische perspectieven laat ons toe de polemische en ideologisch

gepolariseerde discussies te overstijgen en in het publieke debat de modererende en nuancerende rol te spelen die men mag verwachten van historici. Uiteraard blijft het binnen deze perspectieven mogelijk om de geschiedenis van Belgen in Kongo, van Afrikaanse samenlevingen voor, tijdens en na de kolonisatie, van gewilde of ongewilde ontsparingen, enz. te onderzoeken. Ook deze benaderingen zijn er immers bij gebaat te vertrekken vanuit een breder en beter geïnformeerd beeld van Belgische of Europese culturen, Kongolese of Afrikaanse culturen, en van hun onderlinge dynamiek.

BIBLIOGRAFIE

- ARNAUT (K.), "Belgian Memories, African Objects: Colonial Re-collection at the Musée Africain de Namur (Belgium)", *Ateliers* (numéro spécial: Temporalité et Muséographie), 2001, 23, pp. 29-48.
- CÉSAIRE (A.), *Discours sur le colonialisme*, Paris, 1989 (eerste druk: 1950).
- COOPER (F.) and STOLER (A.L.), "Between Metropole and Colony. Rethinking a Research Agenda" in: F. COOPER and A.L. STOLER (eds.), *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*, Berkeley, 1997, pp. 1-56.
- DELATHUY (A.M.), *E.D. Morel tegen Leopold II en de Kongostaat*, Berchem, 1985.
- DELATHUY (A.M.), *De geheime documentatie van de Onderzoekscmissie in de Kongostaat*, Berchem, 1988.
- DE WITTE (L.), *De moord op Lumumba*, Leuven, 1999.
- FABIAN (J.), "Missions and the Colonization of African Languages: Developments in the former Belgian Congo", *Canadian Journal of African Studies*, XVII, 1983, 2, pp. 165-187.
- HOCHSCHILD (A.), *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*, Boston-New York, 1998.
- MBEMBE (A.), "Notes sur le pouvoir du faux", *Le Débat*, 2002, 118, janvier-février, pp. 49-58.
- PECK (R.), *Lumumba* [film], New York, 2000.
- PELS (P.), "The Anthropology of Colonialism: Culture, History and the Emergence of Western Governmentality", *Annual Review of Anthropology*, XXVI, 1997, pp. 163-183.
- RANGER (T.), "The Invention of Tradition in Colonial Africa" in: E. HOBSBAWM and T. RANGER, *The Invention of Tradition*, Cambridge, 1983, pp. 211-262.
- RANGER (T.), "The Invention of Tradition revisited: the Case of colonial Africa" in: T. RANGER and O. VAUGHAN (eds.), *Legitimacy and the State in Twentieth-century Africa. Essays in Honour of A.H.M. Kirk-Greene*, London, 1993, pp. 62-111.
- SAHLINS (M.D.), "Cosmologies of Capitalism: the Trans-Pacific Sector of 'The World System'", *Proceedings of the British Academy*, 1988, 74, pp. 1-51.
- SCAGLIOLA (S.), "Heen en weer geslingerd tussen feiten en emoties. Een kritiek op de visie van J.J.P. de Jong", *Nieuwste Tijd*, I, 2001, 1, pp. 42-58.
- SMITH (A.L.), "Colonialism and the Poisoning of Europe: Towards an Anthropology of Colonists", *Journal of Anthropological Research*, L, 1994, 4, pp. 383-393.

- STENGERS (J.), "Quelques réflexions sur le jugement moral en histoire", *Académie Royale de Belgique, Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences Morales et Politiques*, 1975, Vième série, n° 58, pp. 189-205.
- STENGERS (J.), *Congo: mythes et réalités: 100 ans d'histoire*, Paris, 1989.
- VANGROENWEGHE (D.), *Leopold II en Kongo*, Brugge, 1985 (zie ook VANGROENWEGHE (D.), *Rood Rubber: Leopold II en zijn Kongo*, Brussel-Amsterdam, 1985).
- VANSINA (J.), *Les anciens royaumes de la savane: les états des savanes méridionales de l'Afrique centrale des origines à l'occupation coloniale*, Léopoldville, 1965.
- VANSINA (J.), *The Tyo Kingdom of the Middle Congo, 1880-1892*, London, 1973.
- VANSINA (J.), *The Children of Woot: a History of the Kuba Peoples*, Madison, 1978.
- VANSINA (J.), *Living with Africa*, Madison, 1994.
- VELLUT (J.-L.), "Relations internationales du Moyen-Kwango et de l'Angola dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle", *Études d'histoire africaine*, 1970, 1, pp. 75-135.
- VELLUT (J.-L.), "Notes sur le Lunda et la frontière luso-africaine (1700-1900)", *Études d'histoire africaine*, 1972, 3, pp. 61-166.
- VELLUT (J.-L.), "Le Royaume de Cassange et les réseaux luso-africains (ca. 1750-1810)", *Cahiers d'Études Africaines*, XV, 1975, 1, pp. 117-136.

Introduction. Historiographie et imagination belge sur le passé colonial

HEIN VANHEE
GEERT CASTRYCK

RÉSUMÉ

Récemment, on a constaté une nette augmentation de l'attention pour l'histoire africaine et les relations belgo-congolaises dans les arènes publique et politique belges. Toutefois, dans cette recrudescence d'intérêt les représentations de l'Afrique en général et du passé africain en particulier, restent polarisées selon des divisions anciennes.

Dans l'introduction, nous examinons la contribution des historiens à ce débat public. Quelles sont les caractéristiques de l'imagination populaire et de l'historiographie académique du passé colonial? Nous montrons que la recherche des historiens belges a – directement ou indirectement – renforcé les oppositions plutôt que les réconcilier. Une raison principale de cet effet polémique, nous semble être la sur-concentration de l'attention sur "les Belges au Congo".

Par la suite, nous proposons quelques nouvelles perspectives pour la recherche historique. Elles sont destinées à faciliter la compréhension des complexités et des interactions dans les sociétés coloniales. D'abord, des historiens africanistes devraient déconstruire soigneusement les catégories avec lesquelles l'administration coloniale a essayé de contrôler et de dominer les populations indigènes. Deuxièmement, les chercheurs devraient tenir compte de l'initiative africaine et de la continuité des systèmes politiques et économiques africains. Troisièmement, pour comprendre le "management" de la société coloniale, il conviendrait d'analyser une série d'éléments qui font partie du quotidien de la société africaine: les usages, les actions, les rites et symboles, l'organisation de l'espace publique, la parole circonstancielle, etc. Et finalement, il faudrait examiner attentivement le processus par lequel des Européens deviennent des 'colonisateurs' dans un contexte colonial.

Plus holistes et plus dynamiques, de telles perspectives de recherche sur le passé colonial et africain permettraient aux historiens de modérer et de nuancer le débat public où la polémique est souvent de mise à cause de la polarisation.

Introduction. Belgian Historiography and Imagination about the Colonial Past

HEIN VANHEE
GEERT CASTRYCK

SUMMARY

Recently, there has been a growing interest in Africa, African history and Belgian-Congolese relations in the Belgian public and political spheres. In spite of this 'revival', the representations of Africa in general and of the African past in particular remain largely polarised along the old divides.

In this introduction, we question the contribution of historians to the public debate. What are the characteristics of the popular imagination and of the academic historiography about the colonial past? We assert that historical research in Belgium has – directly or indirectly – strengthened rather than reconciled or transcended the opposite stands. One of the main reasons for this inciting effect, seems to be the over-concentration on "the Belgians in the Congo", which entangles historians in the ongoing polemic discussions.

We propose some new perspectives on historical research, which better enable us to grasp the complexities and the interactions in colonial societies. Firstly, africanist historians need to critically deconstruct the categories with which the colonial administration attempted to control and to subdue the indigenous population. Secondly, African agency and the continuity of African political and economic systems should be central to the study of the African past. Thirdly, the study of daily routines, actions, rituals and symbols, of the organisation of the public space, of situational discourse, etc. will shed new light on the daily management of colonial society. And finally, the process by which Europeans become 'colonisers' in the colonial context deserves close attention.

More holistic and dynamic perspectives should allow historians to transcend the polemic public debates on the colonial and African past, and to unlock the perpetual repetition of interdependent oppositions.